

Szijártó Zsolt

Irányzatok és korszakok a médiaetnográfia kutatásában

A tanulmány középpontjában egy Magyarországon mindeddig meglehetősen mostohán kezelt kutatási irányzat, a médiaetnográfia áll. A médiaetnográfia fontos ismereteket közöl számunkra egyrészt arról, hogy a kulturális antropológia hagyományos módszerei és elméletei miképpen használhatók fel az új, digitális médiumok, az internet virtuális világában; illetőleg ezek az új kutatási-alkalmazási területek miképpen hatnak vissza az antropológiai megismerés módszertanára. A tanulmány e kutatási tradíció alapvető kérdésfeltevéseit a legfontosabb szerzők és könyvek bemutatásán keresztül a nyolcvanas évekbeli megjelenésekor vizsgálja.

Bevezetés

Több mint tíz évvel ezelőtt jelent meg az a kutatási beszámoló, amely (egy gyorsmérleg készítésének igényével) megpróbálta számba venni a médiaetnográfiai jellegű kutatások lehetőségeit és problémáit. Az áttekintést készítő etnográfus, Stefan Beck az empirikus kultúrakutatás tradíciójából kiindulva vázolta fel a „médiahasználat kulturális antropológiájának perspektíváit” (Beck 2000: 4). Tanulmányában meglehetősen lesújtó kép rajzolódott ki a területről. Némi keserőséggel állapította meg, hogy az új médiumok társadalmi hatásairól, a felhasználók viselkedéséről szóló diskurzusokat inkább különféle próféciáknak lehet tekinteni, mintsem tudományos elemzéseknek, a nyilvános közbeszédet leginkább ismeretterjesztő kis „színesek” uralják, miközben a társadalomtudomány – különösen az empirikus orientáltságú kultúrakutatás – feltűnően tartózkodó e jelenségekkel kapcsolatban. Ez a visszahúzó magatartás annál is érthetlenebb, hiszen az etnográfiai-antropológiai kutatások látóterébe gyakran kerülnek olyan társadalmi csoportok, melyek mindennapi életében a médiahasználat kiemelt szerepet játszik. A különböző migráns csoportok, a diaszpóráközösségek, a szubkultúrák életmódjának, szokásrendszerének bemutatása gyakorlatilag elképzelhetetlen az egyes médiumokhoz fűződő kapcsolataik bemutatása és értelmezése nélkül.

Ennek ellenére az empirikus kultúrakutatás lehetséges témái között a mindennapi élet struktúrái és a médiumrendszerek közötti összefüggések (ezen belül a médiaelsajátítás, a médiahasználat összetett, szociokulturálisan meghatározott folyamatai) leginkább csak esetenként és periferikusan jelentek meg. Mindez hatással volt a terület – a médiaetnográfia – korabeli intézményesülésére. Így például arra, hogy a „médiaetnográfia” címszó alatt nagy számban olyan filozófiai és kultúraelméleti megközelítésmódok jelentek meg, amelyek csak meglehetősen távoli kapcsolatot ápoltak az etnográfiai megismerésmóddal, inkább az elméleti orientáltság és az univerzalisztikus kérdésfelvetés jellemezte őket.¹ Ugyancsak „médiaetnográfiként” definiálták önmagukat azok a *cultural studies* képviselőihez (leginkább David Morley-hoz és Roger Silvertone-hoz) kapcsolódó médiakutatási elméletek és programok, amelyek vizsgálataiból ugyanakkor sok esetben hiányzik a terepmunka módszere.² Dacára a területen zajló, feltűnően élénk öndefiníciós törekvéseknek, dacára a sokszoros tematikai érintettségnek, különösképpen látványos, hogy a kulturális és társadalmi különbségek iránt érzékeny, kiterjedt empirikus vizsgálatokat végző kulturális antropológiai-etnográfiai kutatások közül szinte teljesen hiányoznak a médiumokra (médiumelsajátításra és -használatra) fókuszáló megközelítések.

2011-ben jelent meg *Tales from Facebook* címmel a neves angol szociálandropológus, Daniel Miller könyve a Facebookról (Miller 2011). A szerző antropológiai indíttatású érdeklődése a digitális médiavilág jelenségei iránti nem új keletű, már 2000-ben Don Slaterrel együtt elkészítettek egy fontos kézikönyvet az internet etnográfiai tanulmányozásának elméleti és módszertani kérdéseiről (Miller és Slater 2000). Miller szerint egy antropológus számára a Facebook kiemelt kutatási területet jelent. Olyan területet, amely nem csupán vizsgálatra érdemes társadalmi-kulturális jelenségek egész sorát foglalja magában, hanem e diszciplína öndefiníciója számára is fontos. Az antropológiai-etnográfiai megközelítés egyik legfontosabb sajátossága – a Facebook alapfilozófiájához hasonlóan – éppen abban rejlik, hogy „az embereket nem elszigetelt egyedi lényekként, hanem a másokhoz fűződő interakcióik csomópontjaként vizsgálja” (Miller 2011: 6). Azaz az antropológia már jóval a Facebook megjelenése előtt a „közösségi hálózatok” nézőpontjából kiindulva tekintett az egyes individuumokra, természetes tehát, hogy azt az új technológiát, amely kifejezetten e szempont köré szerveződik, be kell emelni a kutatási területek közé.

Miben ragadható meg Miller szerint leginkább a Facebook antropológiai kutatásának sajátossága? Elsősorban az alkalmazott módszerben: így, noha nap mint nap elgondolkodtató statisztikai adatok, számsorok jelennek meg a Facebook elterjedéséről, széles körű használatáról, az antropológiai megközelítés számára ezek legfeljebb kiindulópontokként szolgálnak. E kvantitatív adatsoroknál sokkal fontosabb számára a felhasználók szociokulturális környezetének, a Facebookhoz kapcsolódó cselekvéseiknek és stratégiáiknak empirikus, „tapasztalatközeli” vizsgálata. Másrészt abban a szemléletmódban, mely az antropológia talán legfontosabb alaporientációját jelenti: eszerint a különböző globális jelenségeket lokális perspektívákba kell helyezni, majd ezekből kiindulva lehet őket értelmezni.

1 A legújabb német nyelvű, az áttekintés szándékával íródott kézikönyv is ebben a megközelítésben tárgyalja a kérdést (Bender 2014).

2 A kulturális antropológia (szociálandropológia) és a *cultural studies* közötti fennálló különbségek, alkalmankénti feszültségek jelen összefoglaló keretei között terjedelmi okokból nem tárgyalhatók. Érdemes ezzel kapcsolatban utalni arra a vitára, amely 2007-ben zajlott a *Zeitschrift für Kulturwissenschaften* című folyóiratban, majd a hozzászólások még ugyanebben az évben könyv alakban is megjelentek (Frank 2007).

E két könyv megjelenése között kevesebb mint húsz év telt el, ugyanakkor jól látható, hogy ezen idő alatt az új médiumok antropológiai vizsgálata átalakult. Az a tematika, amelyvel kapcsolatban a kezdetben többnyire inkább tartózkodó, néha elutasító magatartás volt jellemző, lassan kitört periferiális helyzetéből, s mindinkább a különféle antropológiai kutatások legitim tárgyává vált. Ráadásul nem csak egy új kutatási terület legitimitása teremtődött meg, hanem olyan problémák is felvetődtek az új médiumok kapcsán, melyek sok esetben e tudományos diszciplínát alaptételeinek újragondolására ösztönözték.³

*

Jelen tanulmány egy hosszabb lélegzetű írás első fejezete, amely megpróbálja áttekinteni az általában „médiatnográfának” nevezett terület néhány fontosabb kérdésfelvetését, mégpedig az empirikus társadalomkutatás aktuális problémáiból kiindulva. Célja ugyanakkor némileg távolabbi, túlmutat a médiakutatás hagyományos keretein, s általánosságban foglalkozik a technológiák és a társadalom közötti viszony alakulásával az elmúlt évtizedekben.⁴ A különböző társadalmilag releváns technológiák között nyilvánvalóan kiemelt szerepet játszanak a médiatechnológiák. Ám társadalmi implementálódásuk nem sokban különbözik más technológiák elfogadási-elsajátítási folyamataitól, azaz teljes joggal vizsgálhatók egy szélesebb, technikasociológiai keretben.

Jelen első rész főként a kezdetekkel, a kérdésfelvetés megjelenésével s a terület intézményesülésének első korszakával foglalkozik. Az áttekintés a nyolcvanas évek végén zárul. Az időszak sajátossága, hogy meglehetősen szétartó kezdeményezések rendeződtek néha véletlenszerűen egymás mellé. A „médiatnográfaként” címkézett tanulmányok szerzői különböző diszciplínákból – az irodalomtudományból, a médiakutatásból, a kulturális antropológiaként, empirikus kultúratudományként jellemzett területről – érkeztek, s vetettek fel olyan kérdéseket, melyek főként a médiatechnológiák használatának kontextusaira vonatkoztak.⁵

A kezdetek – az irodalomtudományi megközelítés

A médiatnográfia múltbéli történetét és jelenkori lehetőségeit bemutató egyik legújabb, először 2006-ben megjelent, majd 2011-ben újra kiadott összefoglaló tanulmányukban Götz Bachmann és Andreas Wittel is hangsúlyozzák, hogy nincs könnyű helyzetben az a kutató, aki ezzel a területtel szeretne foglalkozni (Bachmann és Wittel 2006). Nem könnyű az irányzat meghatározása, hiszen az etnográfia a médiakutatásban meglehetősen diffúz módon van jelen, sok esetben magában foglalja a megértő, illetőleg a kvalitatív módszereket.

Mindenestre tény, hogy e címke alá szokás besorolni a nyolcvanas évek közepén-végén a kommunikáció- és médiakutatás megújításával kísérletező kezdeményezéseket. Közös volt

3 A sokszor előkerülő kérdések közé tartozik, hogy mit jelent például a terepmunka egy online közösség vonatkozásában, hogyan lehet kutatni a különböző virtuális közösségeket? Erről lásd részletesen Hine (2001, 2005).

4 A kérdéssel már korábban is foglalkozott pl. Szijártó (1998) vagy újabban Szijártó (2012).

5 Jelen áttekintés főként az empirikus kultúrakutatás kérdésfelvetéseit mutatja be részletesebben, természetesen elképzelhető olyan megközelítésmód, amely kifejezetten a médiakutatásra koncentrál (Császi 2008) vagy az irodalomtudományból kiindulva vizsgálja a kérdést.

bennük, hogy valamennyien a közönségkutatás területén tevékenykedtek, hogy mind elméletileg, mind módszertanilag újfajta megközelítésekkel próbálkoztak, s osztoztak abban az alapmeggyőződésben, hogy túl kell lépni a szövegközpontú elemzéseken, mégpedig a különböző kommunikációs helyzetek, médiumokhoz kapcsolódó cselekvések vizsgálatának irányába.

Néhány példa jól mutatja a nyolcvanas évek közepén-végén „médiatnográfának” nevezett megközelítések sokszínűségét. Elsőként Ian Ang klasszikus, Magyarországon is jól ismert 1982-es, angolra 1985-ben lefordított *Watching Dallas* című könyvét érdemes megemlíteni (Ang 1985 [1982]).⁶ Anget főként a Dallas, mint médiaszöveg recepciója foglalkoztatta, mégpedig Stuart Hall klasszikus kódolás/dekódolás modelljét (Hall 2007 [1980]) felhasználva, ám a kutatás során a szövegelemzés bevett (elsősorban stiláris és műfaji kérdéseket középpontba állító) módszerét kibővítette a nézői reakciók vizsgálatával, amelyek egy hetilapban feladott hirdetésére érkeztek.⁷

Marie Gillespie egy évtizeddel később megjelent könyve már kifejezetten etnográfiai indíttatású munka (Gillespie 1995). A szerző London egyik külső kerületében, Southallban készített interjúkat indiai fiatalokkal az otthoni médiahasználati szokásaikról, mégpedig a televíziót és a videót középpontba állítva. Kutatásai főként a médiahasználatban megjelenő generációs különbségekre irányultak, s azokat a mindennapi élethelyzeteket átszövő tárgyalási (konfliktusos és megegyezésszerű) folyamatokat mutatták be, amelyek az egyes médiumok használatának szabályaira vonatkoztak.

Két művet érdemes külön is kiemelni, mivel alapvető szerepet játszottak a kommunikáció- és médiakutatás etnográfiai irányzatának intézményesítésében. Janice Radway és David Morley nyolcvanas évek közepén megjelent s klasszikussá vált munkái Magyarországon is ismertek.⁸ Janice Radway – populáris irodalommal foglalkozó irodalomtörténész – nevéhez fűződik az „értelmező közösség” fogalmának felhasználása,⁹ amely később a médiaelsajátítás-kutatások egyik kulcskategóriájává vált, mert lehetőséget kínált a kutatóknak arra, hogy feltérképezzék a médiatartalmak recepciójának csoportspecifikus sajátosságait. Szerinte a mindennapi olvasóközönség különböző értelmező közösségekből tevődik össze, melyek meghatározott előfeltevésekben osztoznak. Így tagjaik egyes műfajok iránt lelkesednek, míg másokat kifejezetten elutasítanak, egy adott médiatermék/-tartalom értelmezése során meghatározott mintákat mozgósítanak, s e médiatartalmakat meghatározott formák és gyakorlatok mentén sajátítják el (Radway 1984).

Radway könyvének hősei (illetőleg hősnői) egy Smithton (ál)nevű amerikai kisvárosban élő fiatal háziasszonyok, életükben fontos szerepet játszik a település könyvesboltja. Közös

6 Magyarul egy részlet olvasható belőle: Ang (1995 [1982]).

7 Két megállapítást érdemes felidézni: egyrészt megmutatta, hogy az interpretációk szabadságának is megvannak a maga határai, azaz a médiaszöveg tartalma meghatározza a szóba jöhető interpretációk körét. Rámutatott arra is, hogy a nézők nagyra értékelik a sorozat „realizmusát”; a szereplők közötti különböző konfliktusok értelmezésekor fontos a hitelesség (s ezzel együtt az azonosulás lehetősége).

8 Lásd bővebben, további irodalommal: Császi (2008).

9 Maga a fogalom az irodalomtudományból származik, Stanley Fish a nyolcvanas évek elején ennek segítségével különítette el egymástól a különböző (irodalom)tudós-közösségeket (így a szemiotikai elemzést végzőket, a posztstrukturalistákat, a befogadásesztétika képviselőit), amelyek mindegyike meghatározott, önálló elvárásokkal közelít a szövegekhez. Radway elméleti innovációja abban rejlett, hogy ezt a fogalmat az irodalomtudósok közösségén túl, a populáris kultúra területén is használni kezdte. Erről bővebben: Kálmán C. (2001).

szervenvelly kapcsolja 6ket 6ssze, meghat6rozott m6diaform6t6m (6s tartalom), a szerelmes reg6nyek rendszeres fogyaszt6sa. Radway empirikus kutat6sai szerint¹⁰ a k6nyvek olvas6i (szinte kiz6r6lag k6z6poszt6lybeli, f6rjezett, gyereket nevel6 asszonyok) e meseszer6 t6rt6netek „elsaj6t6t6sa” sor6n egy meglehet6sen bonyolult, kett6s oppoz6ci6s rendszert haszn6lnak. Az egyik ilyen oppoz6ci6s p6r mag6hoz a tevek6nyes6gi form6hoz – az olvas6s aktus6hoz – kapcsol6dik. Ezek a kisv6rosban 6l6 h6ziasszonyok 6gy 6rzik, hogy a gyermeknevel6s, a h6zimunka 6s a h6z k6r6li tevek6nyes6gek k6vetkezteben val6s6ggal kirekeszt6dtek a t6rsadalomb6l, saját otthonaik foglyaiv6 v6ltaak. A t6rsadalom 6tal r6juk k6nyszer6tett helyzet ellen emelnek (n6m6n) sz6t az olvas6son kereszt6l.

A m6sik oppoz6ci6s p6r mag6hoz a v6lasztott m6diam6fajhoz kapcsol6dik. Hogyan is fest az „ide6lis szerelmi t6rt6net”? „Az 6taluk el6nybe r6szes6tett k6nyvekre 6ltal6ban az egy f6rfi 6s egy n6 fel6p6t6s jellemez6, a t6rt6netekben a romantikus h6s minden figyelme a h6sn6re ir6nyul, akivel 6k azonosulnak” (Radway 1984: 67). E t6rt6netek a n6i olvas6k sz6m6ra lehet6s6get k6n6lnak arra, hogy a f6rfiak 6tal megjelen6tett patriarch6lis vil6gk6ppel 6s gyakorlatokkal szemben megfogalmazz6k fenntart6saikat, s megval6s6tsanak valamifajta „virtu6lis szerepcser6t”. Mik6zben mindennapi 6let6k a csal6d t6bbi tagja (f6rj, gyerekek) k6r6l forog, itt egy olyan n6i szereppel azonosulhatnak, amely m6sok t6r6d6s6nek kiz6r6lagos t6rgya.

A m6dia fogyaszt6sa nem korl6toz6dik a sz6rakoz6sra, a szabadid6 elt6lt6s6re, esetleg az 6rdekl6d6s kiel6g6t6s6re, hanem alapvet6 t6rsadalmi funkci6kat is bet6lt. Valamifajta menek6l6st¹¹ k6n6l az idegen, m6sok 6tal meghat6rozott mindennapokb6l, es6lyt ny6jt a t6rsadalmon-k6z6ss6gen bel6l egy szabad t6r megteremt6s6re, illetve fontos emocion6lis szerepe is van.¹² A kutat6sb6l az is vil6gosan kider6lt, hogy az olvas6k kapcs6n jogosan haszn6lhat6 az „6rtelmez6 k6z6ss6g” fogalma, hiszen befogad6k6nt k6ts6gk6v6l osztoznak a szerelmes reg6nyek elsaj6t6t6s6nak „k6z6s c6ljaiban, preferenci6ban, interpret6ci6s mint6zataiban”.

Egy fontos k6rd6s a szociokultur6lis kontextushoz kapcsol6d6an, hogy az 6rtelmez6 k6z6ss6gek mennyiben feleltethet6k meg t6nyleges, „r6alis” t6rsadalmi csoportoknak, amelyeket szoros 6s k6zvetlen t6rsadalmi-kommunik6ci6s kapcsolatok f6znek 6ssze, hasonl6an egy rockzenekar rajong6oihoz. Esetleg olyan „elk6pzelt”, virtu6lis k6z6ss6gekkel van dolgunk, melyeket egyazon m6diam6faj kedvel6se kapcsol 6ssze. Radway 6ll6spontja egy6rtelm6: a fiatalasszonyok hasonl6 m6diafogyaszt6sa nem valamifajta konformit6s eredm6nye, hanem k6z6s t6rsadalmi, mindennapi-6letbeli helyzetekre vezethet6 vissza. Arra a t6rsadalmi szerep- 6s elv6r6srendszerre, amellyel az amerikai k6z6pretegekb6l sz6rmoz6 n6knek – mint feles6geknek 6s any6knak – a kertv6rosok telep6l6se6n a nyolcvanas 6vek sor6n szembes6l6ni6k kellett.

10 Radway 1979–1981 k6z6tt 5 szak6rt6i interj6t k6sz6tett a k6nyvesbolt vezet6j6vel a v6s6rl6kr6l, az 6rdekl6d6si ter6let6kr6l, olvas6si szok6saikr6l. Ezenk6v6l – a korabeli m6diakutat6sok k6z6tt meglehet6sen szokatlan m6don – otthoni k6rnyezet6ben felkereste mind a 42 t6rzs v6s6rl6t, s 2 f6lig struktur6lt k6rd6iv seg6ts6g6vel mot6vumaikr6l, t6rsadalmi-kultur6lis helyzet6ikr6l k6rd6zte 6ket. A kutat6st 2 f6kuszcsoportos beszélget6s foglalta 6ssze s z6rta le.

11 A „menek6l6s”-koncepti6 jelent6s hagyom6nyt6rt6nettel rendelkezik – a turizmus vonatkoz6s6ban l6sd Szi6j6rt6 (2000: 7–23). Radway az „6lm6nyracionalit6s” fontoss6g6t hangs6lyozza, a szerelmes reg6nyek olvas6sakor egy szem6lyes 6lm6nyhely j6n l6tre a mindennapi 6let kontextus6ban.

12 Ugyanakkor az olvas6s6nak nem csup6n pozit6v hozad6ka van, sokszor (hasonl6an a telev6zi6z6s elsaj6t6t6si form6ival) egy6ttal b6ntudatot is kialak6t: sokallj6k a h6zimunk6b6l elcsent, erre ford6tott id6t, a kiadott p6nz.

Radway kutatásainak jelentőségét az adja, hogy megteremtette egy olyan kommunikáció- és médiakutatás lehetőségét, amely túllép a szövegekben rejlő jelentések vizsgálatán, mégpedig a különböző befogadói aktivitások és szociokulturális élethelyzetek figyelembevétele irányába. A könyv fontos eredménye volt, hogy középpontba állította az „értelmező közönség” fogalmát,¹³ s az otthon, a mindennapi élet területét a médiakutatás legitim tárgyává tette.

David Morley – a *cultural studies* megközelítése

David Morley 1986-ban megjelent könyve (*Family Television*) jól példázza, hogy a Radway által felvetett kérdések (a médiaszöveg helyett a befogadás szituációjának elemzése, a szociokulturális kontextusokra irányított figyelem) a kommunikáció- és médiakutatáson belül is megjelentek, s hasonló következtetésekhez vezettek. Ezen a területen is megfogalmazódott egy a társadalmi kontextusok iránt érzékeny, a kulturális antropológia módszereit is felhasználó, „etnográfiai” nevezett megközelítésmód igénye. A médiakutatás ezen újrafogalmazását jól mutatja, hogy Morley saját, a hetvenes években lezajlott klasszikus Nationwide-kutatását (Morley 1980)¹⁴ állította kritikailag középpontba, s változta a korábbi kérdésfelvetések, módszerek elégtelenségét, illetőleg egy új megközelítés lehetőségét.¹⁵

Az 1980-ban megjelent könyv azt a kérdést tárgyalta, hogy a kora esti magazinműsor (a *Nationwide*) nyelvi és vizuális kódjainak textuális elemzésén keresztül miképpen rekonstruálható egy speciális reprezentációs mód, hegemon kód. Az első részletesebben tárgyalt problémakör, amelynek újragondolását Morley elengedhetetlennek tartotta, alapvetően metodológiai természetű. A Nationwide-kutatás egyik része fókuszcsoportos beszélgetéseken alapult. Az 5–10 fős csoportokat főként a képzettség és a foglalkozás alapján alakították ki, így voltak közöttük tanárok, bankmenedzserek, egyetemi hallgatók, szakszervezeti tisztségviselők. Fontos hozzátenni, hogy a társadalmi homogenitás megőrzése érdekében a csoportokat a mindenkori intézményi kontextusaikban keresték fel, azaz a műsorral különböző „nyilvános terekben” (iskolákban, külön vetítéseken) találkozhattak.

Morley fél évtized távlatából úgy ítélte meg, hogy ez a médiabefogadás szempontjából egyáltalán nem tipikus helyzet több tekintetben is determinálta a kutatás lehetséges kérdéseit, s ezzel együtt az eredményeit. E módszertan ugyanis kizárólag az adás tartalmával (a médiaszöveggel) kapcsolatos kérdések tárgyalását tette lehetővé, a befogadás/elsajátítás „tipikus” módjával, a szociokulturális kontextussal összefüggő problémák szükségképpen kimaradtak a kutatásból.

Ráadásul – gondolta tovább Morley a módszertani előfeltevéseket – a fókuszcsoportos interjúk kapcsán maga a kutatás teremtette meg a médiahasználók egy adott közösségét, s ezzel egy sajátos, itt érvényes dekódolási mintát kínált, amely csak kevésbé kapcsolódott a mindennapi médiahasználathoz. Mi történik abban az esetben, ha ugyanezek az adatközlők

13 Az „értelmező közönség” fogalma időközben jelentős karriert futott be a kultúrakutatásban, legjobb példa erre a különböző rajongói közösségek elemzése. Ugyanakkor érdemes a koncepció alkalmazhatóságának határait is figyelembe venni, hiszen sokszor nem igazán találhatók olyan „homogénnek” tekinthető közösségek, amelyek osztoznak „a célokban, preferenciákban, interpretációmintázatban” (erről részletesen Hepp 2010).

14 Átfogóan és magyarul lásd Morley (1999a [1992]).

15 Lásd Morley (1986), illetve összefoglalóan Morley (1999b [1992]).

saját otthonaikban, a médiahasználat maguk által megteremtett mindennapi feltételei között egészen másfajta válaszokat adnak ugyanazokra a kérdésekre?¹⁶

Morley egy olyan, általa „etnográfiai”-nak nevezett kutatási módszer kidolgozását tartotta szükségesnek, amely a médiafogyasztást (televíziózást) azon a helyen vizsgálja, ahol az ténylegesen végbemegy: így elsősorban a háztartás falai között, a család kontextusában. A „viewing context” fogalom segítségével próbálta megragadni a médiafogyasztás vonatkozásában releváns tipikus életvilágbeli helyzeteket. Kiemelten kezelte a médiacselekvések és a közvetlen kommunikációs interakciók közötti összefüggések vizsgálatát, illetőleg fontosnak tartotta felhívni a figyelmet a média társadalmi használatának különböző formáira is.

Morley „etnográfiai” módszertana a következőképpen nézett ki: a kvalitatív társadalomkutatás eszközeivel, nyitott interjúk segítségével, saját otthonában vizsgálta 18, London déli részén élő, középosztályhoz tartozó család médiahasználatát. Az interjúk elemezése során Morley-nak sikerült fontos tartalmi-tematikai csomópontokat felfedeznie. Ezek közül is kiemelkedik egy tematika, amely a háztartások kontextusában zajló médiafogyasztás központi viszonyítási pontja, értelmezési kerete lett. Ez pedig a médium (televízió) és a társadalmi nem (gender) közötti összefüggés vizsgálata.¹⁷ E problématerülethez egy jelentős kutatási tradíció kapcsolódott, a kilencvenes években sorra jelentek meg azok a tanulmányok, amelyek vizsgálták a médiahasználatban megfigyelhető genderspecifikus különbségeket, a programválasztásban (illetőleg a távkapcsoló feletti küzdelmekben) kifejeződő hatalmi pozíciókat, illetőleg a médiaelsajátítás eltérő (férfi/női) stílusait.

Morley könyve alapvető változásokat hozott a média antropológiai tanulmányozásában: ez a könyv irányította rá ugyanis a figyelmet a mindennapi mediabefogadás társadalmi kontextusára és kulturális stílusaira, s tette lehetővé a kutatás középpontjának áthelyezését is: a különböző recepciók módok elemzése helyett a mindennapi élet etnográfija került középpontba.

Hermann Bausinger és az empirikus kultúrakutatás megközelítése

Érdekes, de talán nem meglepő módon a kulturális antropológiából származik a háztartások keretei között zajló médiahasználat egyik legelső, empirikus leírása. Nem az amerikai – éppen a hetvenes évektől megújuló – kulturális antropológiából érkeztek közvetlen impulzusok a médiakutatás számára, hanem az ugyancsak jelentős átalakításokon, modernizáción keresztül német néprajztudományból. E terület egyik nagy hatású, Magyarországon is ismert képviselője Hermann Bausinger, aki közvetett és közvetlen úton is hozzájárult az angolszász kommunikáció- és médiakutatás megújításához.

16 Morley utal a probléma elméleti vonatkozására is. Az általa használt Hall-féle klasszikus kódolás/dekódolás elmélet a médiaelsajátítás kérdéseit leginkább dekódolási problémaként ragadta meg, s ebben a keretben felvetettek voltak a médiaszöveg és a befogadók szociokulturális helyzetére vonatkozó kérdések. Hall az interpretációs módok létrehozásakor az osztályhoz tartozást alapvetőnek tartotta, más társadalmi mutatókat viszont figyelmen kívül hagyott. Ebből több probléma is adódott: nehezen volt például magyarázható az a tény, hogy noha a bankmenedzserek és a tanárok nem egy társadalmi osztályba tartoznak, ám recepciójuk mégis nagyon hasonló.

17 Néhány kritikában meg is fogalmazódik az az észrevétel, hogy Morley – a médiaelsajátítás különböző formáit kutatva – mintha túl is hangsúlyozná a nemi szerepek jelentőségét e különbségek előállításában.

Bausinger érdeklődése a médiumok szerepe, kulturális jelentősége iránt nem új keletű, mindig is foglalkoztatta az áthagyományozódott szövegek, elbeszélések, történetek transzformációja a különböző tömegkommunikációs médiumokban (újságok, rádió), illetőleg az, hogy miképpen élnek tovább e korábbi ismerettartalmak az új mediális hordozókban. Mindenképpen újszerű, s a médiakutatásban is szokatlan volt az az értelmezési keret, amelyben a médiumokat vizsgálta; ez pedig a technika/technológia és a mindennapi élet kapcsolata.

Már 1961-es, magyarul is megjelent *Népi kultúra a technika korszakában* című habilitációs írásának középpontjában is ez a probléma állt (Bausinger 1994 [1961]), de az új technológiák és a mindennapi élet közötti bonyolult viszonyrendszerek elemzése e gazdag életmű újra és újra visszatérő, megunhatatlan témáit jelentették.¹⁸

A hatvanas-hetvenes évek során elsősorban tudományon belüli okok miatt foglalkoztatta a kérdés. Törekvései ekkor a tudományterület modernizálására irányultak: hogyan dolgozhatók ki egy olyan új néprajztudomány elméleti és módszertani alapelvei, amelynek a múltból származó maradványok, hagyományok vizsgálatán túl érvényes mondanivalója van a jelen mindennapi életéről, gyorsan átalakuló valóságáról is. Mivel a különböző technológiák (közlekedési eszközök, háztartási gépek és médiatechnológiák) megjelenése és gyors elterjedése felforgatta a mindennapi élet megszokott rendjét, ezért e terület empirikus kutatását különösen fontosnak tartotta. Ugyanakkor a technológiákhoz a korabeli néprajztudomány meglehetősen ambivalensen viszonyult, nem vizsgálta a különböző technológiák mindennapi életbeli elterjedését, használatuk különböző formáit. E tartózkodó magatartás háttérben főként ideológiai okok húzódtak meg. Olyan, a történeti időn kívüli, gépies-mechanikus, szervezett-rationális jelenségeknek tekintette őket, amelyek összeegyeztethetetlenek a hagyomány világával, mely pontosan ellenkező elvek mentén szerveződött: a történeti időben alakult ki, organikus szerveződés jellemezte.

Bausinger számos példán keresztül mutatta be a technológiaellenes beállítódás történetileg a romantika korszakába visszavezethető gyökereit. Ugyanakkor az ideológiai megközelítéssel szemben inkább a technika mindennapivá válását emeli ki: azt a fejlődési utat, ahogyan a területtel kapcsolatos félelmek és ellenérzések a technika uralásával és megszo-kottá válásával párhuzamosan fokozatosan lebomlottak. E folyamat eredményeképpen a technológiák már nem távoli, fenyegető eszközökként jelentek meg az életvilágok horizontján, hanem „naturalizálódtak”, a mindennapi élet szerves részeivé váltak. Éppen ezért – fejezi be argumentációját a szerző – a kortárs empirikus kultúratudományoknak (így a néprajztudománynak is) fokozott figyelemmel kell kísérniük a technológiák által kiváltott, a mindennapi élet keretei között lezajló változásokat, hiszen ezek elkerülhetetlenül megjelennek a népi kultúra különböző „termékeiben” – elbeszélésekben, történetekben, tárgyokban (Bausinger 1981).¹⁹

Bausinger a technológia és a mindennapi élet viszonyát vizsgálva bőséggel hozott fel olyan példákat, amelyek arról szóltak, hogy a felhasználók a technológiák időnként bekövetkező csődjét hogyan próbálják különböző nem racionális, „mágikus” eljárásokkal (a szerkezet ki- és újra bekapcsolásával, esetleg szét- és összeszerelésével, stb.) megoldani. Mi történik

18 Bausinger talán legfontosabb témája manapság, a technikasociológia megújulásával, a különböző szerző-aktor elméletekkel együtt vált újra nagyon aktuálissá.

19 Bausinger technikafelfogásának rekonstruálására Stefan Beck tett kísérletet a közelmúltban. Eszerint ez a technikafogalom „mindenekelőtt alkalmazott természettudományos jellegű, amely a középpontjában álló racionális struktúra mentén jellemezhető” (Beck 2012: 241).

azokban az esetekben, amikor valamely technológia kapcsán kiderül, hogy az elsajátítás csak látszólagos volt? Hogyan értelmezhető ezen irracionális gondolkodási formák, cselekvésmódok megjelenése egy racionalitás által uralt világban? Az egyik lehetséges magyarázat szerint (Bausinger 1984) ezekben az esetekben valamifajta „regresszió” történik, egy korábbi mágikus-irracionális gondolkodásmód maradványai kerülnek elő.²⁰ Bausinger számára azonban ezek a példák inkább egy – a modernség kulturális rendszerére amúgy is jellemző – kompenzációs jellegű mozgást szemléltetnek. Ennek célja pedig nem más, mint hogy a technika egyre átláthatatlanabb világán belül megteremtődjön valamifajta áttekinthetőség és ezzel együtt kezelhetőség.

Jó egy évtizeddel később, 1981-ben, korábbi kutatásaira visszatekintve Bausinger éleslátó kritikát fogalmazott meg saját előfeltevéseivel kapcsolatban, s helyezte új alapokra a technológiák és a mindennapi élet összefüggésének vizsgálatát (Bausinger 1981). Úgy látta, hogy a technológia és a társadalom viszonyáról festett kép túlságosan is mechanikus leírását adják egy sokkal bonyolultabb összefüggésrendszernek. Ez a megközelítés egy inger-válasz modell mentén gondolkodik, miközben a technikához fűződő kapcsolatok társadalmi tényezői háttérbe szorulnak. A nyolcvanas években született írásai éppen ezért már kifejezetten a technológia elsajátításának társadalmi-kulturális, csoportspecifikus jellemzőit vizsgálták. Ennek kapcsán kerülnek előtérbe az elsajátítás speciális társadalmi környezetei, egyebek mellett az otthon falai között zajló médiahasználat.

E koncepcióváltás jellemző példája a németül 1983-ban megjelent *Mindennapi élet, technika, médiumok* című írása, amelynek középpontjában már kifejezetten a médiatechnológia áll, illetőleg a médiatechnológia beágyazódása a mindennapi élet összefüggésrendszerébe (Bausinger 1983). A tanulmányt egy évvel később angolra is lefordították az egyik legfontosabb médiával foglalkozó folyóiratban (Bausinger 1984), s jelentős hatást váltott ki a médiakutatók körében.²¹ A szöveg egyrészt tudománytörténetileg érdekes – hiszen a Roger Silverstone által létrehozott „domesztikációs megközelítés” egyik fontos kiindulópontjaként szolgált –, ugyanakkor fontos kiindulópontokat kínál a jelen médiakultúrájának leírásához is.

A tanulmány a címben jelzett három fogalom – a „mindennapok”, a „médiumok” és a „technika” – köré épül. Elméleti háttérét a „mindennapi élet” ekkortájt fontossá vált fogalma alkotja, ahogyan azt a fenomenologikus szociológiát megalapító Alfred Schütz és az etnometodológus Harold Garfinkel definiálták. Főként az ő példáikat felhasználva mutatja be a mindennapi élet rövid kutatástörténetét: a német szociológushoz, Georg Simmelhez kapcsolható ígéretes kezdetet, a több évtizedes csöndet, majd azt a folyamatot, ahogy kerülő úton, Amerikából visszatérve ez a fogalom a társadalomkutatás számos területét megtermékenyítette.

Bausinger a „mindennapi élet” fogalmához kapcsolódóan szembeállít két értelmezési hagyományt: az egyik, a többek által „materialistának-objektivistának” nevezett megközelítés képviselői az „elméletalkotó” filozófusok: Heller Ágnes (Heller 1970) és Henri Lefebvre. Ők is abból a konstruktivista felfogásból indultak ki, miszerint a mindennapi élet a társadalmi valóság egy meghatározott történeti formája, mely a konkrét szubjektum tevékenysége által

20 Stefan Beck itt is megpróbálja kontextualizálni az érvelést: álláspontja szerint ez a fajta elképzelés a „kompenzációról” a szociáldarwinizmusból származik, valamifajta kultúrafejlődésbeli sort, illetőleg ezen belül egy korábbi fokot tételez fel.

21 Két példa erre: Ang és Hermes (1991) és O’Sullivan (2007).

jön létre. Ugyanakkor az így kialakult valóság a későbbiek során már objektív adottságként, külső kényszerként jelenik meg, melyet a szubjektum nem képes befolyásolni. A hangsúly tehát ebben a megközelítésben az egyéni cselekvések előtt álló korlátokon van (a konvenciók, az állami-hatalmi struktúrák szerepén). A mindennapi életet ebből következően egy olyan területként írták le, amely ellenáll a változásoknak, tehetetlenségi nyomatékként szolgál a cselekvések számára, kivonja magát a racionális tervezés és felülvizsgálat alól.

Ezzel szemben Bausinger egy olyan, sokáig háttérbe szorított értelmezésmódra hívja fel a figyelmet, amely a mindennapok bizalmat és biztonságot létrehozó, konstitutív szerepét emeli ki. A mindennapi élet valósága ugyanis képes garantálni az események rutinszerű, megszokáson alapuló lefolyását, illetőleg képes tartós rituálék kialakítására, amelyek különböző helyzetekben, interakciók számára támaszként szolgálhatnak.²²

A mindennapok struktúráját meghatározó, s alapvető szemantikáját létrehozó társadalmi gyakorlatok között különleges helyet foglalnak el a médiarituálék: a reggeli újságolvasás szokása, amely kapcsán talán nem is a tartalom a legfontosabb, hanem az újra és újra megerősítést kapott üzenet a világ fennállásáról. Vagy a munka utáni hazatérést jellemző „vad” és látszólag céltalan médiafogyasztás, amely során ugyancsak nem a médiaszöveg a lényeges, hanem a háttérben rejlő rítus, az élet problémái előli menekülés.

A különböző mediális technológiák a mindennapok ezen rendszerében sajátos szerepet foglalnak el. Egyrészt a modernség egyik alaptapasztalata, hogy újabb és újabb médiumok jelennek meg az életvilág horizontján, miközben a médiumok inváziója meglehetősen hasonló mintákat követ. Kezdetben általános bizalmatlanság övezi őket, hiszen megkérdőjelezzik a mindennapok kulturális rendszerét (például a privát és a nyilvános területek közötti különbségtételt), s ezzel félelmeket és beteljesíthetetlen vágyakat hívnak elő. Másrészt – amikor e médiumokkal kapcsolatban is megjelenik a felettük való uralom érzése, azaz elsajátításuk után – ugyanezek a médiumok már a mindennapi élet szerves részeivé, sőt szervezőivé válnak. Immár az új médiatechnológiák (is) gondoskodnak arról, hogy a mindennapok egymásra következő rendjét ne a bizonytalanság határozza meg – éppen ellenkezőleg, a bizalom és a biztonság új rendszerei jöhetnek létre.

Bausinger tanulmányában egy olyan mediakutatás meghonosítására tesz javaslatot, amely képes számot vetni a médiumok és a mindennapi élet e bonyolult kapcsolatrendszerével. A hagyományos megközelítések erre ugyanis nem igazán alkalmasak: túlságosan korlátozott témákat, egyes műfajokat, formátumokat vizsgáltak – számos példa hozható erre az empirikus kommunikációkutatás paradigmájából. Ugyancsak elégedetlen Bausinger a hermeneutikai megközelítésmódokkal is. Velük kapcsolatban azt a veszélyt látja, hogy a körkörös értelmezés folyamatában pontosan az empirikus tárgy, a vizsgált objektum vesz el. Javaslatára megegyezik az amerikai antropológus, Clifford Geertz egyik fontos módszertani elvével, mely az értelmezések állandó visszakapcsolását tartja szükségesnek az empirikus adatokhoz.²³

22 Jól rimel minderre Giddens meghatározása: „az 'ontológiai biztonság' kifejezés azt a bizalmat fedi, amelyet a legtöbb ember az identitása folytonossága, a körülvevő társadalmi/materiális cselekvési környezet állandósága iránt táplál. Az ontológiai biztonság érzéséhez alapvető a dolgok és személyek megbízhatóságának érzése” (Giddens 1996 [1990]: 118).

23 Lásd bővebben: Geertz (2001 [1983]).

A Bausinger által javasolt elemzési módszer legjobban talán egy – a tanulmány eredeti változatában sokkal hosszabban bemutatott, tényleges tereptapasztalatokon nyugvó – példa segítségével mutatható be. Hogyan zajlik egy vasárnap délután a Meier családnál, s ez milyen tanulsággal jár a médiakutatásra nézve?

A Meier házaspár pontosan akkor érkezik haza délutáni sétájáról, amikor a televízióban a sportműsor kezdődik. A legidősebb fiú a televízió előtt ül. Meier úr – nagy futballszurkoló lévén – meg szeretné nézni a műsort. Szerencsétlen módon vita alakul ki apa és fia között, amelynek végén Meier úr sértődötten visszavonul. A fia és a felesége nézik a sportműsort. Meier asszonyt egyáltalán nem érdekli a sport, de azért odaül a fiához, hogy egy kicsit együtt legyenek. Így tehát Meier asszony nézi a sportműsort, akit ez teljesen hidegen hagy, miközben a sportért rajongó Meier úr ezen a hévén az összes sporteseményt elmulasztja a televízióból, amelyet meg szeretett volna nézni, mert valami mindig közbejön – de az újságbeszámolókat azért elolvasta (Bausinger 1983: 31–32).

A példaként szolgáló eset elemzésekor Bausinger megpróbálta összefoglalni azokat az alapelveket, amelyek hasznosak lehetnek az új médiatechnológiák mindennapi elsajátításának és használatának elemzésekor. Első, s legfontosabb kiindulópontként azt javasolta, hogy a kutatás középpontja ne az egyes médium legyen, hanem a különböző médiumok összefüggése, az egész mediális kontextus. A nyolcvanas évek hagyományos médiavilágában is jól látható, hogy a felhasználók a különböző médiumokból válogatva hozzák létre a maguk specifikus médiamenüjét.

Ráadásul nem csak a médiakínálat többértelmű – ezt a többértelműséget csak fokozza az a nyitott terület, a mindennapi élet valósága, ahol a médiahasználat lejátszódik. A mediális kommunikáció szoros kapcsolatát a közvetlen, személyes kommunikációval jól mutatja, hogy sok esetben a médiumok tartalmi kínálnak kiindulópontokat a beszélgetésekhez, közös tematikák előállításához. Ezért a mediális tevékenységek kutatása során fontos a nem mediális cselekvések kontextusának vizsgálata. A médiacselekvések szorosan integrálódnak a mindennapokban, s ezen integráció során összekapcsolódnak másfajta, nem mediális jellegű és eredetű tényezőkkel.

Mindez már átvezet a harmadik fontos alapelvhez. Mivel a médiacselekvések legtöbbször kollektív jellegű tevékenységek – „még az újságolvasásnál sem lehetünk valóban egyedül, mindez a család, a barátok, a kollégák hálózatában zajlik” (Bausinger 1983: 30), fogalmaz a szerző –, ezért a kutatás során fontos figyelembe venni a társadalmi-kulturális kontextust. A médiacselekvésekben jól kifejeződnek társadalmi-kulturális különbségek: így a generációk, a nemek eltérő médiaérdeklődései, médiára vonatkoztatott különböző cselekvésmódjai. Ugyanakkor azt is érdemes figyelembe venni, hogy nem egyirányú folyamatról van szó, a médiacselekvésekben átalakulnak ezek a viszonyok is.

Bausinger e tanulmányában megfogalmazott nézetei pár év múlva, 1991-ben jelentek meg újra az angol médiakutatásban, mégpedig a domesztikációs elmélet képviselőinek – Roger Silverstone (2008 [1999]), David Morley (1999b [1992]) – írásaiban. Számos megállapításuk ismerősként köszön vissza Bausinger szövegéből: annak hangsúlyozása, hogy a televízió nem egy elszigetelt médium, hanem a számos, egymással összekapcsolt információs és kommunikációs technológiák egyike, illetőleg az a megállapítás, mely szerint a médiumok használatát más, háztartásbeli gyakorlatok összefüggésében kell vizsgálni. Ugyancsak hangsúlyos szerepet kap a háztartások térbeli elrendezésének vizsgálata éppúgy, mint a médiahasználat rituális jellege, azaz időbelisége.

Összefoglalás

Jelen tanulmány a „médiatnográfának” nevezett megközelítés létrejöttét, kiindulópontjait vizsgálta. Jól látható, hogy mind az irodalomtudomány, mind a médiakutatás (a *cultural studies*), illetőleg az empirikus kultúratudomány keretei között születtek olyan munkák, amelyek az egyes médiumok társadalmi-kulturális elsajátításával, használatával foglalkoztak. Noha hangsúlybeli különbségek találhatók közöttük, ám mindegyik túl kívánt jutni a tisztán textológiai vizsgálatként tételezett médiakutatáson, s a hangsúlyt a használat szociokulturálisan meghatározott kontextusaira helyezte. Ezek a megközelítések két szempontból is fontosak. Egyrészt fogalmilag-módszertanilag megteremtették e kutatási terület további intézményesülésének előfeltételeit, amely az ezredforduló környékén, elsősorban Roger Silverstone és munkatársai domesztikációs elméletében meg is történt (Silverstone 2008 [1999]). A másik ok a jelenben kereshető, a különböző technológiák társadalmi-kulturális szerepe, jelentősége iránt megnőtt érdeklődés (különböző laboratóriumtanulmányok, a tudományozsociológia új irányzatai) felértékelte azokat a kutatásokat, amelyek korábban az egyes (média)technológiákhoz kapcsolódó elvárásokat, bánásmódokat vizsgálták.

Hivatkozott irodalom

- Ang, Ien (1985 [1982]): *Watching Dallas. Soap Opera and the Melodramatic Imagination*. London: Methuen.
- Ang, Ien (1995 [1982]): A Dallas és a tömegkultúra ideológiája. *Replika* (17–18): 201–214.
- Ang, Ien és Joke Hermes (1991): Gender and/in Media Consumption. In *Mass Media and Society*. James Curran és Michael Gurevitch (szerk.). New York – Melbourne – Auckland: Bloomsbury, 307–328.
- Bachmann, Götz és Andreas Wittel (2006): Medienethnographie. In *Qualitative Methoden der Medienforschung*. Jörg R. Bergman és Ruth Ayaß (szerk.). Reinbek bei Hamburg, Rowohlt, 183–219.
- Bausinger, Hermann (1981): Technik im Alltag. *Zeitschrift für Volkskunde* 77(2): 227–242.
- Bausinger, Hermann (1983): Alltag, Technik, Medien. In *Rituale der Medienkommunikation. Gänge durch den Medienalltag*. Harry Pross és Claus-Dieter Rath (szerk.). Berlin – Marburg: Guttandin und Hoppe, 24–36.
- Bausinger, Hermann (1984): Media, Technology and Daily Life. *Media, Culture and Society* 6(4): 343–351.
- Bausinger, Hermann (1994 [1961]): *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest: Századvég.
- Beck, Stefan (szerk.) (2000): *Technogene Nähe. Ethnographische Studien zur Mediennutzung im Alltag*. Münster: Lit Verlag.
- Beck, Stefan (2012): Rationalität – Wissenschaft – Technik. In *Science and Technology Studies. Eine sozialanthropologische Einführung*. Stefan Beck, Jörg Niewöhner, Estrid Sørensen (szerk.). Bielefeld: Transcript Verlag, 221–244.
- Bender, Cora (szerk.) (2014): *Handbuch der Medienethnographie*. Berlin: Reimer.
- Császi Lajos (2008): Médiakutatás a kulturális fordulat után. *Médiakutató* 9(3): 93–108. Interneten: http://www.mediakutato.hu/cikk/2008_03_osz/07_mediakutatas_forradalom/
- Frank, Michael C. (szerk.) (2007): *Fremde Dinge*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Geertz, Clifford (2001 [1983]): Elmosodott műfajok: a társadalmi gondolkodás atalაკulasa. In *uő Az értelmzés hatalma*. Niedermuller Peter (szerk.). Budapest: Osiris, 304–323.
- Giddens, Anthony (1996 [1990]): *Konsequenzen der Moderne*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Gillespie, Marie (1995): *Television, Ethnicity and Cultural Change*. London: Comedia – Routledge.
- Hall, Stuart (2007 [1980]): Kódolás-dekódolás. In *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Angelusz Róbert, Tardos Róbert és Terestyéni Tamás (szerk.). Budapest: Gondolat, 131–142.
- Heller Ágnes (1970): *A mindennapi élet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hepp, Andreas (2010): *Cultural Studies und Medienanalyse. Eine Einführung*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hine, Christine (2001): *Virtual Ethnography*. London: Sage.
- Hine, Christine (szerk.) (2005): *Virtual Methods. Issues in Social Research on the Internet*. Oxford – New York: Berg.

- Kálmán C. György (szerk.) (2001): *Az értelmező közösségek elmélete*. Budapest: Balassi.
- Miller, Daniel (2011): *Tales from Facebook*. Cambridge: Polity.
- Miller, Daniel és Don Slater (2000): *The Internet. An Ethnographic Approach*. Oxford: Berg.
- Morley, David (1980): *Nationwide Audience. Structure and Decoding*. London: British Film Institute.
- Morley, David (1986): *Family Television. Cultural Power and Domestic Leisure*. London: Routledge.
- Morley, David (1999a [1992]): A Nationwide nézői, avagy hogyan értelmezzük a televíziózást? *Replika* (38): 201–214.
- Morley, David (1999b [1992]): Bemerkungen zur Ethnographie des Fernsehpublikums. In *Cultural Studies. Grundlagentexte zur Einführung*. Roger Bromley, Udo Göttlich és Carsten Winter (szerk.). Lüneburg: Zu Klampen, 281–316.
- O’Sullivan, Tim (2007): Television Memories and Cultures of Viewing. Great Britain 1950–1965. In *MedienAlltag – Domestizierungsprozesse alter und neuer Medien*. Jutta Röser (szerk.). Wiesbaden: VS Verlag, 71–88.
- Radway, Janice (1984): *Reading the Romance. Women, Patriarchy and Popular Literature*. Chapel Hill – London: University of North Carolina Press.
- Silverstone, Roger (2008 [1999]): *Miért van szükség a média tanulmányozására?* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szijártó Zsolt (1998): Kockázat, kultúra, konfliktus. *Replika* (31–32): 19–45.
- Szijártó Zsolt (2000): A turizmus mint menedék. Képek és elképzelések a Káli-medencében. In *Turizmus és kommunikáció. Tanulmányok*. Fejős Zoltán és Szijártó Zsolt (szerk.). Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék, 7–23.
- Szijártó Zsolt (2012): Kockázatok, veszélyek, katasztrófák – a kommunikációkutatás perspektívája. *Korunk* 23(2): 6–13.